

16. Kuus, M. Europe's eastern expansion and the reinscription of otherness in East-Central Europe / M. Kuus // Progress in Human Geography. – 2004. – № 28, 4. – P. 482–484.

17. Marès, A. L'Europe centrale contemporaine et l'Europe: une réflexion française / A. Marès // East-Central Europe in European History. Themes & Debates / Edited by J. Kłoczowski and H. Łaskiewicz. – Lublin, 2009. – P. 391–411.

18. Mayeur, J.-M. Les avatars et la complexité de l'Est et du Centre de l'Europe / J.-M. Mayeur // East-Central Europe in European History. Themes & Debates / Edited by J. Kłoczowski and H. Łaskiewicz. – Lublin, 2009. – P. 207–230.

19. Rupnik, J. L'autre Europe: crise et fin du communisme / J. Rupnik. – Paris: Le Seuil, 1993. – 446 p.

20. Soutou, G.-H. La France et le problème de l'Europe du Centre-Est depuis 1815 / G.-H. Soutou // East-Central Europe in European History. Themes & Debates / Edited by J. Kłoczowski and H. Łaskiewicz. – Lublin, 2009. – P. 379–390.

21. Soutou, G.-H. Reflexions sur l'identité et les limites de l'Europe / G.-H. Soutou // East-Central Europe in European History. Themes & Debates / Edited by J. Kłoczowski and H. Łaskiewicz. – Lublin, 2009. – P. 25–41.

(Дата подачі: 20.02.2020 г.)

A. Ф. Самусік

Беларускі дзяржаўны эканамічны ўніверсітэт, Мінск

A. F. Samusik

Belarusian State Economic University, Minsk

УДК 37(476)(091)“16”

ПРАВАСЛАўНАЯ АДУКАцЫЯ НА ТэРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XVII СТ.

ORTHODOX EDUCATION IN THE TERRITORY OF BELARUS IN THE SECOND HALF OF XVII CENTURY

Навуковы артыкул прысвечаны нераспрацаванай у гістарыяграфіі праблеме эвалюцыі праваслаўнай адукацыі на тэрыторыі Беларусі ў другой палове XVII ст. Адзначаны разрыў кантактаў з Кіевам, што прывяло да дэцэнтралізацыі ў дзейнасці мясцовых праваслаўных школ. Вызначаны асноўныя праваслаўныя цэнтры адукацыі (Вільня, Полацк, Магілёў) і прааналізаваны змены ў арганізацыі ў іх вучэбна-выхаваўчага працэсу. Разгледжаны працэс пераўтварэння шэрагу брацкіх школ у манастырскія вучылішчы.

Ключавыя словы: праваслаўная царква; брацтвы; адукацыя; дэцэнтралізацыя; брацкія школы; манастырскія школы.

The scientific article is devoted to the problem of the evolution of Orthodox education on the territory of Belarus in the second half of the XVII century. The gap in contacts with Kiev was noted, which led to decentralization in the activities of local Orthodox schools. The main Orthodox educational centers (Vilna, Polotsk, Mogilev) were identified and changes in the organization of the educational process in them were analyzed. The process of converting a number of brotherhood schools into monastic schools is considered.

Key words: orthodox church; brotherhood; education; decentralization; brotherhood schools; monastery schools.

Пры вивучэнні гісторыі праваслаўнай адукацыі на тэрыторыі Беларусі ў часы Рэчы Паспалітай, як у савецкай, так і ў сучаснай беларускай гістарыяграфіі ўвага звяртаецца на два асноўных моманта – дзейнасць брацкіх школ у канцы XVI – першай трэці XVII ст. ды на працу Магілёўскай духоўнай семінарыі ў трэцяй чвэрці XVIII ст. [1, с. 6–9]. Час паміж гэтымі двума сапраўднымі «вехамі» ў мінулым школьнай справы дадзенай канфесіі дагэтуль застаецца амаль не даследаваны ў айчынной гістарычнай навуцы. У сваю чаргу, у Польшчы цэлы шэраг адметных публікацый быў прысвечаны асветніцкім намаганням праваслаўных брацтваў на працягу ўсяго часу іх існавання [2, с. 21–23]. Падсумаваннем гэтых навуковых пошукаў стала манаграфія М. Мірановіча, дзе комплексна аналізуецца дзейнасць школ царкоўных брацтваў на тэрыторыі ВКЛ у XVI–XVIII ст. Тут разглядаецца гісторыя больш чым двух дзесяткаў падобных навучальных устаноў. Разам з тым, гэты даследчык адносіць іх менавіта да тыпу «брацкіх», хоць яшчэ з 30-х гг. XVII ст., на наш погляд, пачаўся працэс пераўтварэння іх у манастырскія вучылішчы з узмацненнем залежнасці ад царкоўных улад [3, с. 556–557].

Надзвычай важным стала прызначэнне кіеўскім мітрапалітам у 1632 г. П. Магілы. Пры ім цэнтрам праваслаўнай асветы абвешчаўся Кіева-Магілянскі калегіўм, дзе былі сканцэнтраваны лепшыя выкладчыкі і меўся разгорнуты вучэбны курс з выкладаннем філасофіі ды багаслоўя. Рэгіянальнымі цэнтрамі заставаліся школы ў Львове ды Вільні, ад якіх залежылі іншыя навучальныя ўстановы. Падобная цэнтралізацыя ўзмацніла кантроль над школамі царкоўных улад – епіскапаў, а таксама настаяцеляў тых манастыроў, пры якіх яны дзейнічалі. Брацтвы пры гэтым не адхіляліся ад кіравання асветай, але ступень іх уплыву залежала ад заможнасці асобных суполак [4, с. 464–520].

Створаная П. Магілай сістэма праваслаўнай адукацыі была знішчана ў часы вайны з Расіяй у 1654–1667 гг. Кіева-Магілянскі калегіўм некалькі разоў увогуле спыняў сваю дзейнасць (1651–1655, 1658–1660, 1665–1666), а ў астатні час у ім працавалі толькі малодшыя класы [5, с. 24–30]. Да таго ж, калі 20 сакавіка 1666 г. гетману І. М. Брухавецкаму царскім указам загадвалася аднавіць яго працу, тут асобна агаворвалася: «Из неприятелских городов в те школы никого не пускать и не учить, чтоб от них смуты и всякого дурна не было» [6, с. 86]. Дадзены загад быў адменены толькі 11 студзеня 1694 г., калі ў грамаце цароў Іаана і Пятра Аляксеявічаў адзначалася, што тут можна вучыцца: «и из иных стран приходящим людям, благочестивой веры ревнителям...» [7, с. 490–491]. Відавочна, што спыненне амаль на 30 год асветніцкіх кантактаў Кіева з праваслаўнымі абшчынамі Беларусі мела вынікам пагаршэнне стану адукацыі. Тым больш, што з-за пераследу ўлад ды езуітаў шмат хто са святароў ды манахаў уцякаў у Расію ці Украіну.

Стаць жа паўнаважнай замай Кіева-Магіянскаму калегіўму не была здольна аніводная праваслаўная школа ў ВКЛ. Усе яны выконвалі функцыі лакальных рэгіянальных адукацыйных цэнтраў, што не толькі прывяло

праваслаўную асвету ў ВКЛ да дэцэнтралізацыі, але і ўзмацніла ступень падпарадкавання асобных школ мясцовым царкоўным уладам.

Віленскі Свята-Духаўскі манастыр у час ваеннага ліхалецця 1654–1667 гг. пазбег разрабавання. Аднак, амаль татальнае спусташэнне сталіцы ВКЛ было вельмі неспрыяльным фактарам для актывізацыі тут асветніцкай дзейнасці. Нават мясцовыя братчыкі шукалі іншыя варыянты для сваіх сваякаў у плане іх адукацыі. У 1654 г. адзін з іх – Д. Касовіч прасіў апекуна Львоўскага брацтва В. Касоўскага паклапаціцца аб браце Васіле, вучыўшымся у тутэйшай брацкай школе [8, арк. 1–2]. Доказам жа наяўнасці ў манастыра фінансавых праблем стаў продаж ім у 1669 г. «ради крайних нужд» езуітам маёнтка Судэрвы за 2 тыс. зл. [9, с. 137].

Школа ж пры гэтай абіцелі паступова пераўтваралася ў манастырскую. На яе чале стаяў настояцель манастыра, а адказны за яго гаспадарчую дзейнасць адначасова выконваў абавязкі прэфекта студэнцкай кангрэгацыі [10, с. 238]. Апошняя пры гэтым найменавалася у гонар св. Канстанціна і Алены і была даволі заможнай – у 1691 г. на поўным забеспячэнні ў ёй знаходзілася 30 збяднелых «бурсакоў» [9, с. 180]. Змена статусу дадзенай навучальнай установы спрыяла трансфармацыі яе вучэбнай праграмы, дзе разам з курсам свецкіх навук меліся і духоўныя прадметы – багаслоўе ды гамілетыка (навука прапаведніцтва), што дазваляла рыхтаваць тут святароў. У азначаны перыяд сярод яе выпускнікоў вядомасць атрымалі І. Гаслаўскі і І. Шабоўскі, выступаўшыя з пропаведзямі ў розных гарадах ВКЛ [11, с. 90]. Гэты аспект дзейнасці Віленскай праваслаўнай школы набліжаў яе да духоўнай семінарыі, а таму яўна не адпавядаў зыходным прынцыпам брацкай педагогіцы, скіраванай найперш на свецкую асвету.

Аб пераўтварэнні брацкай школы ў манастырскую можна гаварыць і ў дачыненні да Полацка. Адбылося гэта пасля прызначэння ігуменам тутэйшага Богаяўленскага манастыра ў 1655 г. выхаванца Кіева-Магілянскага калегіўма ды Замойскай акадэміі магілеўчана І. Яўлевіча. Ён прызнаў уладу маскоўскага патрыярхата, што дазволіла яму істотна палепшыць матэрыяльны стан уласнай абіцелі – 3 сакавіка 1655 г. цар Аляксей Міхайлавіч перадаў пад яго кантроль землі: «которые от благочестивых церквей отнели насилием латини к римскому костелу» [12, с. 187]. У сваю чаргу, маскоўскі патрыярх Нікан у 1656 г. загадаў: «Отрочат под Полоцкою епископию пребывающих... учить и наказовати, избирая на сие учителей во благих, свидетельствованных и богобоязненных» [13, с. 44]. Якраз дадзенае распараджэнне ды паляпшэнне фінансавага стану манастыра дазволілі І. Яўлевічу пашырыць, існуючую пры яго абіцелі пачатковую школу. Сам ігумен стаў яе рэктарам, а ў дапамогу да працаваўшага тут іераманаха Ф. Утчыцкага былі запрошаны мясцовыя выхаванцы В. Яновіч, С. Капусцін і Сімяон Полацкі [14, с. 28].

Трэба асобна адзначыць дзейнасць пры Полацкай манастырскай школе літаратурнага гуртка, які займаўся складаннем розных вершаваных твораў. Так, І. Яўлевіч напісаў некалькі сілабічных вершаў у манеры элегіі Авідыя, шэраг

прамоў, дэкламацый і пропаведзей. У сваю чаргу, Сімяон Полацкі адказваў за падрыхтоўку да ўдзелу ў тэатралізаваных відовішчах мясцовых выхаванцаў. Іх выступленні карысталіся такой вядомасцю, што ў 1660 г. на Сабор царкоўных іерархаў у Маскву акрамя І. Яўлевіча былі таксама запрошаны Сімяон Полацкі з 12 яго лепшымі вучнямі (К. Анофрыяў, І. Людкавіч, В. Фёдараў, В. Нераноўскі, І. Цыбульскі, В. Грышановіч, М. Паповіч, Д. Лаўрэнц'еў, С. Капусцінскі, М. Табор, М. Яфрэмаў і А. Марыніч). У сталіцы Расіі яны прабылі са студзеня па верасень і неаднаразова выступалі з панегірычнымі дэкламацыямі ў гонар цара Аляксея Міхайлавіча, яго сям'і, а таксама набліжаных [15, с. 471].

Пры гэтым, аднак, школа пры Полацкім Богаяўленскім манастыры ў азначаны час намінальна яшчэ захоўвала ранейшы статус. Доказам гэтага з'яўляецца выкананае школьнымі «отроками» у 1657 г. пад кіраўніцтвам Сімяона Полацкага – «Витане боголюбивого епископа Калиста... от детей школы брацкое Богоявленское...» (1657) [14, с. 42–45]. Разам з тым, мясцовае праваслаўнае брацтва ў перыяд ваеннага ліхалецця прыйшло ў поўны заняпад, а вяртанне пасля завяршэння вайны маёмасці езуітам і іншым каталіцкім ордэнам істотна пагоршыла і матэрыяльны стан Богаяўленскага манастыра. Да таго ж, у 1664 г. з Полацка з'ехаў Сімяон Полацкі, а магчыма і іншыя настаўнікі, вынікам чаго стала вяртанне мясцовай школы да пачатковага ўзроўню [16, с. 231].

Сам жа Полацкі Богаяўленскі манастыр у наступныя дзесяцігоддзі першым з айчынных рэлігійна-асветных асяродкаў стаў цалкам арыентавацца на Маскву. 27 сакавіка 1686 г. маскоўскі патрыярх Іаакім выдаў грамату з прадстаўленнем яму непасрэднай залежнасці «от патриаршего престола». Адметна, што ў гэтым дакуменце асобна агаворвалася права манастыра весці асветніцкую дзейнасць: «Всю братию свою монашескому жителству учить, по заповедям Господним и по преданию святых отцов... К сему и прочих христиан православных, всякого возраста и чина, вере православной по мудрствованию восточной церкви и учению святых отцов научати, и истинное благочестие в сердца их сеяти по возможному, со всяким тщанием» [17, с. 263, 265]. З прыведзенага ўрыўку бачна, што эвалюцыя праваслаўнай школы ў Полацку мала чым адрознівалася ад аналагічных працэсаў у Вільні – тут таксама акцэнт пачаў рабіцца на духоўным выхаванні, а свецкія прадметы адводзіліся на другі план.

Адзіным буйным цэнтрам праваслаўнай брацкай педагогіцы ў другой палове XVII ст. у Беларусі заставаўся Магілёў. У час вайны з Расіяй 1654–1667 гг. тутэйшае брацтва пры Богаяўленскім манастыры вырашыла скарыстацца зменамі ў геапалітычным становішчы і прызнала ўладу маскоўскага патрыярхата. Пры гэтым магілёўскія братчыкі паспрабавалі ўзняць статус уласнай навучальнай установы да акадэміі – праз перавод сюды Кіева-Магілянскага калегіўма. Станоўчае стаўленне рускіх улад да падобнай ідэі знайшло сваё адлюстраванне ў грамаце Магілёву царя Аляксея Міхайлавіча ад 15 верасня 1655 г., дзе між іншага адзначалася:

«А школе, сиреч училищем, указали мы, Великий Государь... быти в Могилёве православные христианские веры Греческаго закону, против Киевских училищ» [18, с. 288].

Падобная пазіцыя Масквы тлумачыцца тым, што, як ўжо адзначалася вышэй, Кіева-Магілянскі калегіум на працягу ўсёй вайны ў лепшым выпадку працаваў у выглядзе пачатковага вучылішча. Прычым, да арганізацыі ў ім вучэбна-выхаваўчага працэсу ў Расіі ставіліся вельмі неадназначна, бо лічылі яе занадта набліжанай да езуіцкай. Негатыўную рэакцыю выклікала і нежаданне частцы іерархаў кіеўскай мітраполіі падпарадкоўвацца маскоўскаму патрыярхату (мітрапаліт кіеўскі С. Косаў, слукці архімандрыт Ф. Васілевіч і інш.) [19, с. 133]. Як след гэтага і ўзнікла ідэя яго пераносу ў іншае месца. Найбольшы ж унёсак у фінансаванне Кіева-Магілянскага калегіума рабілі епіскапы луцкі і астрожскі, а таксама магілёўскі, мсціслаўскі і аршанскі – па 500 злотых штогод (астатнія па 100–200 злотых), што і зрабіла набліжаны да Расіі Магілёў найбольш падыходзячым месцам для новага праваслаўнага цэнтра адукацыі. Аднак, з 1661 г. гэты горад вярнуўся пад кантроль Рэчы Паспалітай і дадзены праект стаў не актуальным [20, с. 174–175].

Само Магілёўскае Богаяўленскае брацтва пры гэтым здолела кансалідаваць тутэйшае праваслаўнае грамадства, стварыўшы дакладную сістэму яго арганізацыі. Пры кожным з гарадскіх храмаў утвараліся брацкія таварыствы, членам якіх маглі быць толькі прыхажане пэўнай царквы. Разам іх злучала падпарадкаванне «старэйшаму» брацтву, аднолькавыя статуты і брацкая школа, дзе не толькі вучыліся дзеці братчыкаў, але і яны самі збіраліся на ўласныя сходы: «Сходки бывают в братской школе при старших прихожанах. Каждый братчик должен представить на сходку чарку меду». У 1669 г. па ініцыятыве таго ж Богаяўленскага брацтва было ўтворана «малодшае» брацтва пры царкве св. Апостала і Евангеліста Іаана Багаслова, у склад якога ўваходзіла праваслаўная моладзь. Частка іх збораў таксама ішла на падтрымку дзейнасці друкарні і школы [21, с. 63–64].

Пазіцыі братчыкаў у Магілёве былі ўмацаваны 4 лютага 1676 г. прывілеям караля Яна III Сабескага, у якім пацвярджаліся ранейшыя правы мясцовай праваслаўнай школы, а таксама даваўся афіцыйны дазвол на выданне ў брацкай друкарні кніг на «рускай» ды польскай мовах [22, с. 92–93]. Прычым, цэлы шэраг з іх ужываўся ў брацкай школе – «Псалтыр» (1693), «Часаслоў» (1697), «Дзіёптра» (1698), «Перло многацэннае» К. Транквіліёна-Стаўравецкага (1699) і інш. [23, с. 102–105].

Цэлы шэраг заможных братчыкаў уваходзілі ў склад магістрату, што гарантавала школе падтрымку мясцовых улад – у ліпені 1683 г. за кошт горада для яе ўзвялі новы будынак. У кнігах Магілёўскай ратушы на гэты конт застаўся запіс: «28 дня. За розбіране школы братское поденщиком чотырем дали по асмаков (*дробная срэбная манета вагою каля 0,7 гр., іншыя назвы шэлег ці солід.* – А. С.) осмнадцать, за дни три дали золотых сем и асмаков шесть. За вожене того ж бербени, за дни два, дали Ивану по асмаков сорок,

чинить золотых два и асмаков двадцать девять. А на пироги тым же, асмаков шесть... 29 дня. За розказанем пана войта заплатили за школу братскую дали золотых пятьдесят» [24, с. 45–46]. Падтрымлівала кіраўніцтва Магілёва братства і ў іншых пытаннях. Так, у тых жа ратушных кнігах 11 ліпеня 1695 г. было запісана: «За росказанем пана войта и за ведомостю пана райцы скарбового, пану Василевскому, который приехал з Полоцка до Могилева учить хлопцов в школе брацкой по латине и спевать на хору в церкви, дали ему золотых десять» [25, с. 95].

Уплыў жа мясцовых царкоўных іерархаў на брацкую школу ў Магілёве заставаўся на ўзроўні першай паловы XVII ст. – ён абмяжоўваўся агульнай падтрымкай, без умяшання ў яе ўнутраныя справы ды вучэбную праграму. У якасці прыкладу тут можна прывесці, стаўшы ўзорам для яго пераемнікаў, урывак з пасвячэння ў духоўны сан І. Канановіча-Гарбацкага, кіраваўшага магілёўска-аршанска-мсціслаўскай епархіяй у 1647–1653 гг.: «По собственному обету, подтвержденному клятвою при вступлении на епископство, я обязан стараться о том, чтобы... процветали науки для образования юношества... дабы оно могло быть подпорою и служить святой Восточной Церкви...» [26, с. 26].

Ва ўмовах жа спынення асветніцкіх кантактаў з Кіевам, менавіта з Магілёўскай брацкай школай частка праваслаўнага грамадства Рэчы Паспалітай звязвала надзеі на стварэнне новай навучальнай установы вышэйшага тыпу. Так, у 1670 г. гетман П. Дарашэнка прапаноўваў: «Также другую академию в Могилёве Белорусском, или здесь в Украине, где к строению сущее обрящется место, дабы волно строити и чтоб та академия, как и Киевская, равным подобием, правами и волностями охранена была». Падобны ж пункт быў уключаны і ў інструкцыю паслам Войска Запарожскага на сейм 1670 г. [23, с. 88–89] Аднак, каталікі ды ўніаты яўна не жадалі мець на тэрыторыі Рэчы Паспалітай праваслаўны цэнтр вышэйшай адукацыі, а таму дадзенае хадайніцтва так і засталася на паперы.

Акрамя Полацка і Магілёва праваслаўнае насельніцтва ў іншых рэгіёнах Беларусі магло атрымліваць выключна пачатковую асвету ў адносна нешматлікіх прыходскіх школах пры манастырах і храмах. У Брэсце ў гэты час яны дзейнічалі ў манастырах св. Сімяона і Нараджэння Хрыста Збавіцеля. У Мінску – пры Успенскай царкве і пры Петрапаўлаўскім ды Мікалаеўскім манастырах. У Слуцку грамаде вучылі пры Спаса-Праабражэнскім і Троіцкім манастырах. Таксама адпаведныя навучальныя ўстановы меліся пры Богаўленскай царкве ў Пінску, пры Цепрскім манастыры ў Навагрудскім павеце, Баркулабаўскім Узнясенскім і Буйніцкім Святадухаўскім манастырах пад Магілёвам і інш. [27, с. 57, 61] Асобныя школы атрымлівалі афіцыйныя гарантыі існавання. У 1669 г. Аршанскаму брацтву, напрыклад, былі прывілеям караля Міхала Вішнявецкага пацверджаны правы на навучанне: «словесным наукам» [28, с. 119].

Пераадолець узнікшую ў час вайны дэцэнтралізацыю і ўзмацніць кансалідацыю ацалелых праваслаўных абшчын паспрабавалі дэлегаты сходу

праваслаўных іерархаў і брацтваў, які адбыўся 19 жніўня 1681 г. у Новадворскім Успенскім манастыры пад Пінскам. Сваіх прадстаўнікоў сюды здолелі даслаць толькі брацтвы Вільны і Магілёва, што сведчыць аб гаротным стане астатніх. Прыехаўшыя са сталіцы ВКЛ братчыкі ў звароце да схода таксама адзначалі, што: «З-за розных бядотаў ды напасцяў непрывабных... брацтва прыйшло ў заняпад і ад яго амаль нічога не засталася...», а таму прасілі: «каб іншыя брацтвы... дапамаглі б сваім братам...». У выніку, асноўная роля па «абароне Праваслаўя» была ўскладзена на Магілёўскае і Слуцкае брацтвы, члены якіх абяцалі: «спрыяць гэтаму ўсімі ўласнымі магчымасцямі» [29, с. 53–56]. Разам з тым, сход у Новым Двары не быў у стане рэальна кансалідаваць праваслаўнае насельніцтва – Полацкі Богаўленскі манастыр, напрыклад, палічыў больш карысным атрымаць непасрэдную апеку з боку маскоўскага патрыярхату і ўвогуле не даслаў на яго сваіх прадстаўнікоў.

У цэлым жа, другую палову XVII ст., безумоўна, можна разглядаць як асобны этап эвалюцыі праваслаўнай адукацыі ў Беларусі. Яго галоўным адрозненнем ад папярэдняга перыяду з’яўляецца дэцэнтралізацыя школьнай справы і пераход значнай часткі навучальных устаноў пад непасрэдны кантроль мясцовых царкоўных улад. Важнай адметнасцю гэтага часу стаў і заняпад брацтваў. Прычым, не ўсе з іх лічылі асветніцкія пытанні першаснымі ва ўласнай дзейнасці – у Брэсце, Мінску і Слуцку, напрыклад, згадкі пра брацкія школы ў разглядаемыя дзесяцігоддзі ўвогуле адсутнічаюць. Вынікам жа азначаных працэсаў стала пашырэнне манастырскіх вучылішчаў, якія канцэнтравалі ўвагу на падрыхтоўцы святароў, а міранам у большасці выпадкаў прапаноўвалі толькі пачатковую адукацыю.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Андрэева, Е. Г. Асвета і педагогічная думка Беларусі ў перыяд Рэчы Паспалітай / Е. Г. Андрэева. – Мінск: БДПУ імя М. Танка, 2000. – 73 с.
2. Mironowicz, A. Szkolnictwo prawosławne na ziemiach białoruskich w XVI–XVIII wieku / A. Mironowicz // Białoruskie Zeszyty Historyczne. – 1994. – № 2. – S. 20–34.
3. Mironowicz, M. Szkoły bractw cerkiewnych na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII wieku / M. Mironowicz. – Białystok: AW EkoPress, 2019. – 557 s.
4. Голубев, С. Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. Опыт исторического исследования: в 2 т. / С. Т. Голубев. – Киев: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883–1898. – Т. 2. – 524 с.
5. Петров, Н. И. Киевская академия во второй половине XVII века / Н. И. Петров. – Киев: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1895. – 177 с.
6. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной Руси: в 15 т. – СПб., 1863–1892. – Т. 6: 1663–1668 гг. – СПб.: Тип. Э. Праца, 1869. – 279 с.
7. Памятники, изданные Киевскою комиссиею для разбора древних актов: в 3 т. – Киев: Тип. Имп. ун-та св. Владими-ра, 1897–1898. – 1897. – Т. 2. – С. 381–616.
8. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАУЛ). – Фонд 129. – Воп. 1. – Спр. 610.
9. Сцепуро, Д. Виленское Свято-Духовское братство в XVII и XVIII столетиях / Д. Сцепуро. – Киев: Тип. И. И. Горбунова, 1899. – 183 с.

10. Акты издаваемые комиссиею, Высочайше учреждённою для разбора древних актов в Вильне: в 39 т. – Вильна, 1865–1915. – Т. IX: Акты Виленского земского суда. – Вильна: Тип. А. Г. Сыркина, 1878. – XXI, 591 с.

11. *Пашкевич, М. М.* Виленское Свято-Троицкое, впоследствии Свято-Духовское братство: (исторический очерк) / М. М. Пашкевич. – Вильна: Тип. А. Г. Сыркина, 1890. – 114 с.

12. *Заборовский, Л. В.* Народно-освободительная война украинского народа и отношения католической, униатской и православной церкви в Восточной Европе в середине XVII в. / Л. В. Заборовский, Б. Н. Флоря // Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI – первой половине XVII в.: в 2 ч. / отв. ред. Б. Н. Флоря. – М.: Индик, 1996–1999. – Ч. 2.: Брестская уния 1596 г. Исторические последствия события. – 1999. – С. 175–188.

13. *Татарский, И.* Симеон Полоцкий: его жизнь и деятельность. Опыт исследования из истории просвещения и внутренней церковной жизни во вторую половину XVII века / И. Татарский. – М.: Тип. М. Г. Волчанинова, 1880. – 342 с.

14. *Полоцкий, С.* Вирши / С. Полоцкий / сост. В. К. Былинина [и др.]. – Минск: Мастацкая літаратура, 1990. – 447 с.

15. *Сазонова, Л. И.* Литературная культура России. Раннее Новое время / Л. И. Сазонова. – М.: Языки славянских культур, 2006. – 896 с.

16. *Ерёмин, И. П.* Симеон Полоцкий – поэт и драматург / И. П. Ерёмин // Полоцкий Симеон Избранные сочинения / С. Полоцкий. – М.; Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1953. – С. 223–260.

17. Витебская старина: в 5 т. / сост. А. П. Сапунов. – Витебск: Тип. губернского правления, 1883–1888. – Т. 5. – Ч. 1: Материалы для истории Полоцкой епархии. – 1888. – CLXVII, 650 с.

18. Акты исторические, собранные и изданные Археографической комиссией: в 5 т. – СПб.: Тип. II-го Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1841–1872. – Т. 4: 1645–1676 гг. – 1842. – III, 565 с.

19. *Сагановіч, Г.* Невядомая вайна: 1654–1667 / Г. Сагановіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1995. – 144 с.

20. *Аскоченский, В.* Киев с древнейшим его училищем Академией: в 2 ч. – СПб.: Унив. Тип., 1856. – Ч. 1. – 370 с.

21. Опыт описания Могилевской губернии в историческом, физико-географическом, этнографическом, промышленном, сельскохозяйственном, лесном, учебном, медицинском и статистическом отношениях: в 3 кн. / сост. и под ред. А. С. Дембовецкого. – Могилев на Днепре: Тип. Губернского правления, 1882–1884. – Кн. 1. – 1882. – 782 с.

22. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси: в 14 т. – Вильно, 1867–1904. – Т. 2. – Вильно: Печатня Губернского правления, 1867. – XV, 258 с.

23. *Жудро, Ф. А.* История Могилевского Богоявленского братства / Ф. А. Жудро. – Могилев на Днепре: Скоропечатня и Литография Ш. Фридланда, 1890. – 112 с.

24. Историко-юридические материалы, извлечённые из актов книг губерний Витебской и Могилёвской: в 32 т. – Витебск: Тип. Губернского правления, 1871–1906. – Т. 2: Приходо-расходные книги г. Могилева за 1683–1684 гг.; Акты, извлечённые из книг Витебского земского суда за 1628–1731 гг. – 1871. – 376 с.

25. Историко-юридические материалы, извлечённые из актов книг губерний Витебской и Могилёвской: в 32 т. – Витебск: Тип. Губернского правления, 1871–1906. – Т. 10: Приходо-расходная книга г. Могилева за 1695 г.; Акты, извлечённые из книг Могилевского магистрата за 1646–1706 гг. – 1879. – 544, VIII с.

26. *Крачковский, Ю. Ф.* Очерки униатской церкви / Ю. Ф. Крачковский // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. – М.: Универ. типография, 1871. – Кн. 1. – С. 1–150.

27. *Mironowicz, A.* Bractwa cerkiewne Rzeczypospolitej / *A. Mironowicz.* – Białystok: Bractwo Prawosławne Sw. Sw. Cyryla i Metodego, 2003. – 214 s.

28. *Бантыш-Каменский, Н. Н.* Историческое известие о возникшей в Польше унии / *Н. Н. Бантыш-Каменский.* – Вильно: Тип. А. Сыркина, 1864. – 410 с.

29. Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе: в 8 ч.; 35 т. – Киев, 1859–1914. – Ч. 1: Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси. – Т. 4. – Киев: Университетская тип., 1871. – 746 с.

(Дата падачы: 11.02.2020 г.)

К. В. Стволыгин

Белорусский государственный университет, Минск

K. V. Stvolysin

Belarusian State University, Minsk

УДК 94(47)

РОЛЬ VIII (V) ОТДЕЛА НАРОДНОГО КОМИССАРИАТА ЮСТИЦИИ РСФСР В УЗАКОНЕНИИ И СВЕРТЫВАНИИ ПРАКТИКИ ОСВОБОЖДЕНИЯ СОВЕТСКИХ ГРАЖДАН ОТ ВОИНСКОЙ ПОВИННОСТИ ПО РЕЛИГИОЗНЫМ УБЕЖДЕНИЯМ

THE ROLE OF THE VIII (V) DEPARTMENT OF THE PEOPLE'S COMMISSARIAT OF JUSTICE OF THE RSFSR IN LEGALIZING AND CURTAILING THE PRACTICE OF RELEASING SOVIET CITIZENS FROM MILITARY SERVICE ON RELIGIOUS GROUNDS

Рассматривается проблема освобождения советских граждан от военной службы по пацифистским убеждениям. Освещаются основные результаты исследования роли VIII (V) отдела Народного Комиссариата Юстиции РСФСР в узаконении и свертывании практики освобождения советских граждан от воинской повинности по религиозным убеждениям.

Ключевые слова: пацифистские религиозные убеждения; освобождение от воинской повинности; сектанты; Народный Комиссариат Юстиции РСФСР; альтернативная служба.

The problem of liberation of soviet citizens from military service based on pacifist beliefs is considered. Highlights the main results of the study of the role of the VIII (V) Department of the People's Commissariat of Justice of the RSFSR in legalizing and curtailing the practice of releasing soviet citizens from military service for religious beliefs.

Key words: pacifist religious beliefs; exemption from military service; sectarians; People's Commissariat of Justice of the RSFSR; alternative service.

В настоящее время одним из международных стандартов в области прав человека выступает право граждан на отказ по убеждениям от обязательной